

УДК: 332.122

І. М. Вахович

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри фінансів
Луцького національного технічного університету, м. Луцьк

М. І. Купира
аспірант

Луцького національного технічного університету, м. Луцьк

ТИПОЛОГІЯ ДЕПРЕСИВНИХ РЕГІОНІВ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ НЕБЕЗПЕКИ

У статті розглянуто та проаналізовано наукові підходи до типології депресивних регіонів, визначено депресивний регіон у системі соціально-економічної небезпеки, виявлено визначальні характеристики, загальні чинники депресивності та за основними ознаками сформовано комплексну класифікацію депресивних регіонів в системі соціально-економічної небезпеки, що дає можливість здійснити розробку критеріїв визначення негативного явища та системи відновлюваних заходів, конкретизованих до потреб певного виду депресивного регіону.

Ключові слова: соціально-економічна небезпека, проблемна територія, депресивний регіон, відсталий регіон.

Vakhovych I.M., Kupira M.I. TYPOLOGY OF DEPRESSED REGION IN THE SYSTEMS OF SOCIO-ECONOMIC INSECURITY

The scientific approaches to the typology of depressed regions are discussed and analyzed in the article, identified depressed region in the systems of socio-economic insecurity, discovered of defining characteristics, common factors of depressed and main features formed by complex classification of depressed regions in the systems of socio-economic insecurity, which makes it possible to carry out development criteria for determining the negative phenomena and the system of renewable measures concretized to the needs of a particular type of depressive region.

Key words: the socio-economic insecurity, problematic region, depressed region, backward region

Забезпечення соціально-економічної безпеки депресивного регіону як складової системи національної безпеки стає надзвичайно важливою в умовах поглиблення відмінностей у рівнях соціально-економічного розвитку регіонів і створення небезпечних ситуацій у сферах економіки, що призводять до посилення в регіоні стану небезпеки.

Подібний стан характеризується регіональними відмінностями рівня соціально-економічної безпеки, що визначається нерівномірним економічним, соціальним, екологічним розвитком, відсутністю природних ресурсів та незадовільними кліматичними умовами, інвестиційно-інноваційним кліматом, якістю людського потенціалу, високим рівнем безробіття, низьким рівнем конкурентоспроможності та забезпечення фінансовими ресурсами. Відмітимо, що нерівномірність регіонального розвитку і рівня життя населення створює передумови для соціальної напруги в регіоні, загрожує територіальній цілісності як країни, так і регіону, стримує динаміку соціально-економічних показників, уповільнює ринкові перетворення та знижує їх ефективність.

З метою визначення ознак депресивного стану регіону та типів депресивних регіонів, що впливають на забезпечення соціально-економічної безпеки доцільно класифікувати типи регіонів з позиції соціально-економічної небезпеки, що має важливе прикладне значення, можливість здійснити розробку критеріїв визначення негативного явища та системи відновлюваних заходів, конкретизованих до потреб певного виду депресивного регіону.

Дослідженнями проблем виникнення, шляхів подолання рівня депресивності регіонів та розробкою

напрямів державного регулювання розвитку депресивних територій займалися вітчизняні та зарубіжні вчені, серед яких найбільшою обґрунтованістю відрізняються наукові праці Барановського М.О., Герасимчук З.В., Вітер О., Гончаренко М.В., Дацьків Р., Жук М.В., Забарної Е.М., Заставного Ф.Д., Качана С.П., Карліна М.І., Коломійчука В.С., Матвіїшин Є., Пашкевича М.С., Плотницької С.І., Сторонянської І.З., Шевчука Я.В. та інших. Відмітимо, що важливість дослідження класифікації депресивних регіонів у системі соціально-економічної небезпеки обумовлюється як теоретичними, так і прикладними аспектами вирішення цієї проблеми, що потребує подальшого визначення.

Мета статті полягає в розробці типології та ідентифікації депресивних регіонів у системі соціально-економічної небезпеки, що дозволить виявити визначальні характеристики, загальні чинники депресивності та за основними ознаками сформувати комплексну класифікацію депресивних регіонів.

Посилення міжрегіональних диспропорцій, відсутність виваженої державної фінансової підтримки призводять до соціально-економічної напруженості та суспільно-політичної дезінтеграції держави. Очевидним є той факт, що неможливо подолати такий стан депресивними регіонами без формування і реалізації дієвих заходів бюджетного регулювання, спрямованих на стимулювання та підтримку їх розвитку, досягнення стану соціально-економічної безпеки. Тому, визначаємо депресивний регіон як такий, коли негативний розвиток їх

соціально-економічних складових набуває ознак: тривалості, системного характеру, комплексності, масштабності, багатоаспектності, глибини негативних явищ, динаміки наростання, неспроможності регіону подолати стагнаційні процеси і як наслідок виникнення в регіоні стану соціально-економічної небезпеки.

Серед вітчизняних дослідників першим здійснив типологію депресивних регіонів В.С.Коломійчук [1], виділивши п'ять типів депресивних адміністративних районів:

1) адміністративні райони, територія яких постраждала внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС;

2) адміністративні райони, які є екологічно забрудненими, але головні депресанти розташовані на суміжних територіях;

3) прикордонні адміністративні райони;

4) депресивні адміністративні райони у гірській місцевості;

5) депресивні території, що перетворюються на депресивні через надзвичайно слабкий розвиток транспортної мережі, слабкість розвитку соціально-економічної складової регіону.

Класифікація територій для цілей регіональної політики, проведена науковцями Інституту реформ [2, с. 12], містить порівняльну оцінку різних типів проблемних територій України та держав Європейського Союзу. Дослідники виділяють у межах країни промислові, аграрні депресивні та міста обласного підпорядкування. Практично такі ж типи визначені Законом України «Про стимулювання розвитку регіонів» [3]: регіони, промислові райони, сільські райони, міста обласного підпорядкування.

Ряд науковців [4, с. 269; 5, с. 112; 6, с. 29] за тривалістю депресивного стану розрізняють дореформені (регрес, яких почався до реформ, а в процесі реформи їх стан ще більше погіршився) та нові депресивні (до реформ мали відносно високий рівень розвитку). В Україні дореформеніми вважаються ті регіони, де ознаки депресії набули прояву ще за часів СРСР, тобто до 1990 року. Їх прикладом можуть бути окремі міста та адміністративні райони Донецької та Луганської областей, де вже наприкінці 80-х років XX ст. вугільні підприємства утримувалися за рахунок державних дотацій. До нових депресивних відносять регіони, в яких ознаки стагнації найбільш проявилися в часи економічної кризи середини 90-х років XX ст. та характеризуються стійкою тенденцією падіння економічної активності.

Грунтовну класифікацію депресивних територій подав Шевчук Я.В. [7], визначальним чинником якої є генезис депресії. За генезисом вони можуть бути:

а) циклічно-депресивні (пооява спадних тенденцій розвитку, поступова деградація регіону),

б) структурно-депресивні (різна кількість і величина інновацій та нерівномірне старіння основних фондів, вичерпання ресурсів в результаті неузгодженого розвитку та деградації регіонів),

в) функціонально-депресивні (фізичне та моральне старіння основних фондів у монофункціональних регіонах, зниження потреби у продукції цього

виробництва, втрата соціальних функцій даним регіоном, вичерпання ресурсів.);

г) залпово-депресивні (природні катаклізми, наявність в регіонах вибухо-, хімічно, радіоактивно-небезпечних підприємств та раптове порушення їх функціонування в результаті аварій та катастроф, соціальні вибухи).

Автори Хвесик М.А., Хвесик Ю.М., Горбач Л.М., Вишневецька Н.В., [4, с. 269] у своїх дослідженнях масштаб і глибину регіональної депресії визначили структурою видів національного господарства, в яких криза стала основною причиною розповсюдження депресії на всю економіку регіону. За цією ознакою депресивні регіони поділяються на:

- старопромислові (втрата лідируючих позицій внаслідок протиріч між науково-технічною прогресивністю галузевої структури та її ринковою ефективністю);

- аграрно-промислові (депопуляція населення, висока частка зайнятих у сільському господарстві, низький рівень доходів населення);

- добувні (видобуток копалин з виснажених родовищ, виробництво, що характеризується високою енергоємністю та матеріалоємністю на основі застарілих технологій).

Здебільшого частина депресивних регіонів є старопромисловими, які сформували свою структуру з кінця XIX ст. до 1960-70 р. XX ст. і найбільш постраждали від розриву економічних зв'язків [5, с. 112]. Їх розвиток пов'язаний з циклічним характером, коли в регіонах, що спеціалізувалися на домінуючих галузях попереднього циклу, кожен новий цикл приводить до депресії. Регіон не може зупинити зниження показників промисловості при швидкій зміні факторів, що визначаються розміщенням продуктивних сил. Структурні зміни характеризуються тривалим депресивним періодом та важкими соціально-економічними наслідками.

Враховуючи несприятливий стан аграрно-промислового комплексу країни виділити у чистому вигляді депресивні аграрно-промислові регіони важко. У таких регіонах переважає частка сільського населення, відсутність міських агломерацій, нерозвиненість інфраструктури та основних фондів.

Видобувні депресивні регіони виникають у гірничопромислових та лісопромислових зонах, що розташовані на малозаселених територіях держави [8]. Регіони з проблемами, що потребують негайного вирішення, тобто створення альтернативних виробництв, необхідність підтримки функціонування інфраструктури, організація переселення надлишкового населення.

За ступенем депресивності Барановський М.О. [6, с. 30] виділяє регіони з застійною (застій у виробництві, сферах господарської діяльності, регіон втрачає позиції в розвитку, приречений на кризу, революції та розпад) та наростаючою депресією (галопаючий спад виробництва, ділової активності та зростанням швидкими темпами безробіття).

Регіони з розвинених дуже швидко переходять в один з вище зазначених типів депресивного стану. Тому важливо узагальнити основні чинники, що стають причинами виникнення та розвитку кризових

ситуацій та спричиняють загрози соціально-економічній безпеці регіону. До них віднесемо:

- низьку конкурентоспроможність регіону (спад виробництва та втрата внутрішнього і зовнішнього ринків; руйнування виробничо-технічного потенціалу; втрата продовольчої незалежності);
- високу матеріаломісткість виробництва;
- низький рівень забезпечення фінансовими ресурсами;
- наявність широкої верстви населення, що перебувають за межею бідності (високий рівень

безробіття в регіоні; ослаблення трудової мотивації; зростання економічної злочинності);

- відсутність природних ресурсів та незадовільні кліматичні умови;
- несприятливу екологічну ситуацію та забруднення навколишнього середовища.

Аналіз вітчизняних досліджень вчених-регіоналістів щодо питань систематизації регіонів, дозволить розробити комплексну типологію депресивних регіонів та ідентифікувати їх для запобігання виникненню у майбутньому (рис. 1.1).

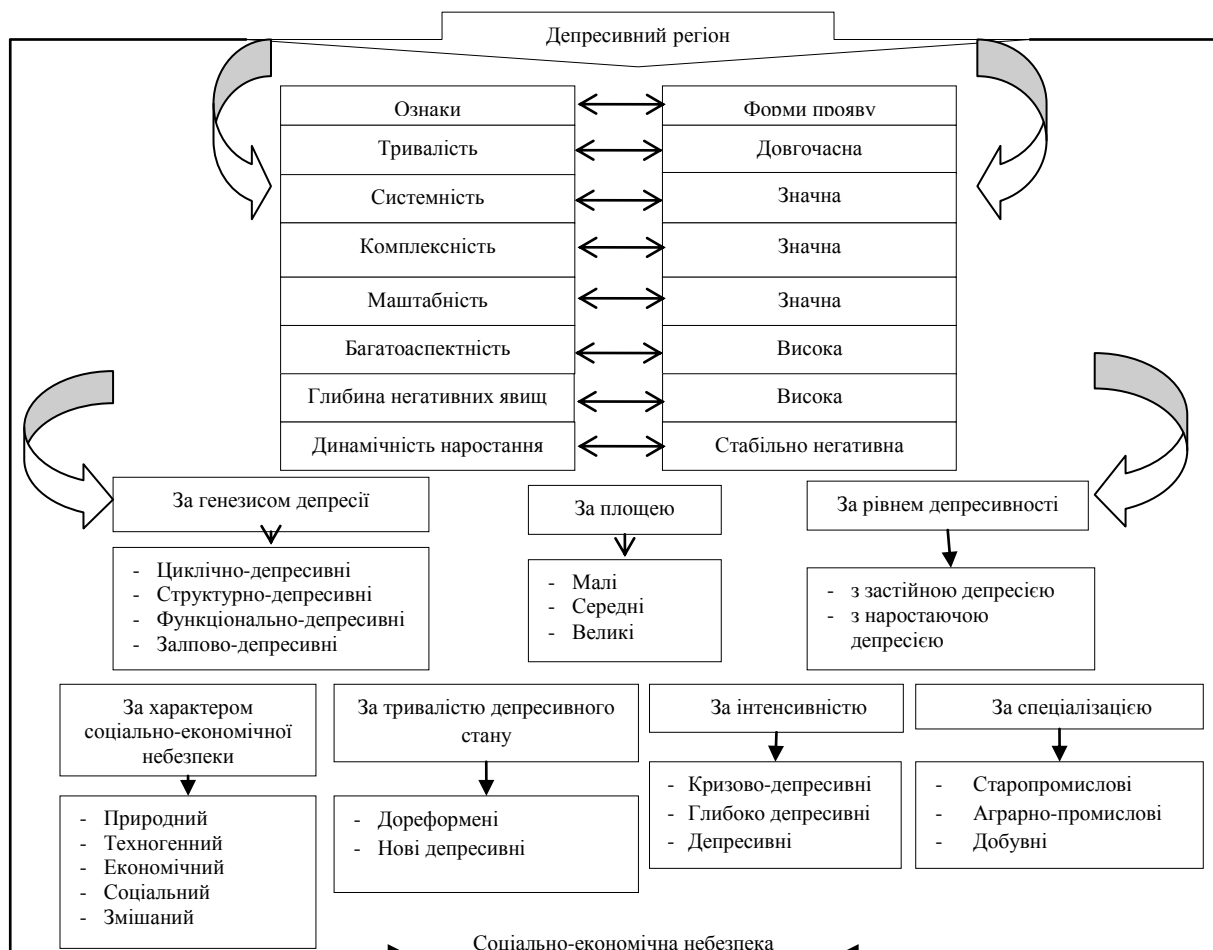

Рис. 1.1. Типологія депресивних регіонів в системі соціально-економічної небезпеки

З метою виділення депресивного регіону як такого, що не гарантує соціально-економічної безпеки визначено ознаки депресивності (скорочення або призупинення зростання обсягів валового регіонального продукту, відсутність розширеного відтворення ресурсів, високий рівень безробіття, низький рівень доходів населення, зниження конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості території) та систематизовано класифікацію типів депресивних регіонів, що впливають на стан та забезпечення економічної безпеки країни.

Вважаємо, що в умовах економічної та фінансової криз під названі критерії підпадають практично всі регіони України, в яких темпи спаду виробництва, погіршення рівня життя населення, безробіття, рівня

екологічної безпеки перевищують допустимі норми. Рівень же такого перевищення є показником гостроти проблеми і визначає пріоритет її вирішення. Тобто, депресивними є такі територіальні утворення, де з економічних, політичних, соціальних, екологічних причин перестали діяти умови й стимули розвитку; вони не можуть розраховувати на самостійне вирішення депресивної ситуації й вимагають для цього надзвичайної, спеціально зробленої підтримки ззовні. Така допомога у першу чергу надається державним рівнем влади, адже центри депресії рано чи пізно стають центрами політичних, соціально-економічних, екологічних напруг у масштабі всієї країни [9, с. 6], що призводять до зміни економічного стану території, набувають дестабілізуючих властивостей із високим ступенем невизначеності та

створюють загрози соціально-економічній безпеці.

Депресивними стають ті регіони, в яких різко змінилося економіко-географічне або політико-географічне положення внаслідок процесів економічної інтеграції, розпаду держав і переходу країн з одних в інші економічні союзи, а також зміни пріоритетів соціального розвитку в країнах з перехідною економікою. В цих країнах депресивні регіони утворилися внаслідок загального падіння виробництва і конкуренції імпортованих товарів (перш за все в машинобудуванні і текстильній промисловості), а також в результаті орієнтації виробництва на внутрішній ринок [10].

Результати дослідження підтверджують що такі регіони не тільки відстають у соціально-економічному розвитку а й слугують осередком для посилення соціальної напруги та переходять у стан соціально-економічної небезпеки. У дану категорію може потрапити територія, що втратила стабільність розвитку (погіршення фінансових, соціально-демографічних, інфраструктурних, екологічних складових) та характеризується затяжним кризовим станом. Так, як соціально-економічна неоднорідність окремих регіонів зумовлена різними геополітичними умовами, природно-ресурсним потенціалом, кількісно-якісною складовою трудових ресурсів, історичними тенденціями розвитку, тому проявляється у нестабільності та втраті стійкості у розвитку економічної системи регіону, ускладнює формування та реалізацію системи забезпечення соціально-економічної безпеки та процесів бюджетного регулювання на рівні регіону.

Тому зазначимо, що на практиці визнання регіонів України як депресивних в системі соціально-економічної безпеки базується насамперед на системній типології з позиції небезпеки, виділенні комплексної системи чинників посилення проблеми та критеріїв визначення депресивного стану як такого. Депресивним регіонам необхідна фінансова підтримка для розвитку, тому виникає потреба в розробці ефективного механізму бюджетного регулювання, що дозволить подолати не лише регіональні нерівності а й вивести регіон зі стану небезпеки, забезпечити соціально-економічну безпеку та визначити можливості подальшого розвитку.

Список використаних джерел

1. Коломійчук В.С. Соціально-економічний розвиток адміністративного району в умовах перехідної економіки (підходи до вивчення стратегії розвитку). – Тернопіль: Укрмедкнига, 2001. – 440 с.
2. Місцевий економічний розвиток: моделі для успіху / О. Вітер, Р. Дацьків, М. Дацишин. – К.: Інститут реформ, 2003. – 40 с.
3. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів». – №280-IV від 08.09.2005р. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2850-15>.
4. Хвесик М.А., Горбач Л.М., Вишневецька Н.В., Хвесик Ю.М. Стратегія соціально-економічного розвитку регіону (на прикладі Волинської області): Монографія. – К.: Кондор, 2004. – 376 с.

5. Карлін М.І. Проблеми і шляхи розвитку депресивного регіону (на прикладі областей Поліського економічного району): Монографія. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2006. – 332 с. С 22-26, 111-122

6. Барановський М.О. Депресивні території: сутність поняття, особливості розвитку, підходи до типології // М.О. Барановський // Український географічний журнал. – Київ: Інститут географії НАН України, 2007. – №3. – С. 26-30.

7. Шевчук Я.В. Механізми санації депресивних територіальних суспільних систем в контексті формування регіональної політики: Наукове видання / НАН України Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2004. – 63 с.

8. Матвійшин С., Нема О. Зарубіжний досвід надання державної підтримки розвитку потенціалу відсталих і депресивних територій / С. Матвійшин, О. Нема // Науковий вісник. – 2009. – Вип. 3. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.lvivacademy.com/visnik3/fail/+Matvijishyn.pdf>.

9. Говоруха В.В., Дегтяр А.О., Мамонова В.В. Депресивні території: шляхи виходу із кризи : метод.рек. - К.: НАДУ, 2008. - 56 с.

10. Депресивний район. Географічний портал. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://geosite.com.ua/publ/depresivnij_rajon/147-1-0-357.

References

1. Kolomijchuk V.S. (2001), *Sotsial'no-ekonomichnyj rozvytok administratyvnoho rajonu v umovakh perekhidnoi ekonomiky (pidkhody do vyvchennia stratehii rozvytku)*, Ukrmedknyha, Ternopil', 440 p.
2. Viter O., Dats'kiv R., Datsyshyn M. *Mistsevyj ekonomichnyj rozvytok: modeli dlia uspihku* (2003), Instytut reform, Kyiv, Ukraina, 40 p.
3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2005) *Pro stymuluvannia rozvytku rehioniv*, available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2850-15>. (8 September 2005).
4. Khvesyk M.A., Horbach L.M., Vyshnevs'ka N.V., Khvesyk Yu.M. (2004), *Stratehiia sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku rehionu (na prykladi Volyn's'koi oblasti)*, Kondor, 376p.
5. Karlin M.I. (2006), *Problemy i shliakhy rozvytku depresyvnogo rehionu (na prykladi oblastej Poliss'koho ekonomichnoho rajonu): RVV «Vezha», Volyn's'koho derzhavnoho universytetu im. Lesi Ukrainky, Luts'k, Ukraina, 332 p., P 22-26, 111-122*
6. Baranovs'kyj M.O. (2007), *Depresyvni terytorii: sutnist' poniattia, osoblyvosti rozvytku, pidkhody do typolohii, Ukrain's'kyj heohrafichnyj zhurnal, Instytut heohrafii NAN Ukrainy, vol.3., pp. 26-30.*
7. Shevchuk Ya.V. (2004), *Mekhanizmy sanatsii depresyvnykh terytorial'nykh suspil'nykh system v konteksti formuvannia rehional'noi polityky*, Naukove vydannia, NAN Ukrainy Instytut rehional'nykh doslidzhen', L'viv, Ukraina, 63 s.
8. Matviishyn Ye., Niema O. (2009), *Zarubizhnyj dosvid nadannia derzhavnoi pidtrymky rozvytku potentsialu vidstalykh i depresyvnykh terytorij*, Naukovyj visnyk, Vol. 3., available at: <http://www.lvivacademy.com/visnik3/fail/+Matvijishyn.pdf>.
9. Hovorukha V.V., Diehtiar A.O., Mamonova V.V. (2008), *Depresyvni terytorii: shliakhy vykhody iz kryzy*, NADU, Ukraina, 56 p.
10. *Depresyvnyj rajon. Heohrafichnyj portal*, available at: http://geosite.com.ua/publ/depresivnij_rajon/147-1-0-357.